

ՇԻՐԱԿԻ ԱՐԴԻ ԱՐՎԵՍՆԵՐԸ

(ըստ 2012թ. իրականացված դիտանցման)

Շիրակը Հայաստանի պատմազգագրական այն եզակի մարզերից է, որի բնակչության տնտեսական կենցաղում դարեր շարունակ երկրագործության ու անասնապահության կողքին կարևոր տեղ են գրավել տնայնագործությունն ու արհեստները: Դա պայմանավորված էր նախ արհեստաշատ Գյումրի /Ալեքսանդրապոլ-Լենինական/ քաղաքի գոյությամբ, ինչպես նաև մարզի ռազմավարական դիրքով: Հայաստանի թերևս ոչ մի պատմազգագրական շրջանում, առավել ևս քաղաքում, ավանդական արհեստներն այդպես երկարակյաց ու պահպանողական չեղան, ինչպես Շիրակում, որտեղ ավանդության ինչն ու ժամանակակիցը գուգահեռ, գոյատևելով, ինչպես նաև համաձուլվելով, նոր որակներ ծնեցին:

Աղետալի երկրաշարժը, որը մարդկանց զրկեց կենսապայմաններից, սպասանցումը շուկայական հարաբերություններին, որը խորացրեց սոցիալական հակասությունները և քաղաքական բարդ իրադրությունը, որում հայտնվեց հանրապետությունը, ծանր հետևանքներ ունեցան Շիրակի բնակչության համար: Ինչ-որ ձևով գոյատևելու համար շիրակցիների մեծ մասը վերադարձավ դեպի ավանդական տնտեսաձևերը՝ զբաղվելով «պապենական» արհեստներով:¹ Անկախ պետականության ստեղծումով նոր հեռանկարներ բացվեցին ավանդական արհեստների զարգացման համար: Պետությունը խթանում էր արհեստների ու տնայնագործության աճն ու բազմացումը՝ տրամադրելով վարկեր, օգնելով արհեստավորական արտադրանքի իրացմանը, համարելով դրանք ստեղծված ծանր սոցիալ-տնտեսական պայմաններից դուրս գալու միջոցներից մեկը:

XX դարավերջին և XXI դարասկզբին ավանդական արհեստների և տնայնագործական զբաղմունքների մեջ կատարված փոփոխությունները վերհանելու, ավանդական մշակույթի պահպանվածության աստիճանը գրանցելու, արժեքները փաստաթղթավորելու նպատակով 2012թ. օգոստոս-հոկտեմբեր ամիսներին Շիրակի մարզում իրականացվեց դիտանցում /նոնիտորինգ/:² Դիտանցման աշխատանքների ընթացքում կատարվեց մարզում առկա արհեստների սկզբնական ուսումնասիրում՝ գրանցում, նկարագրում, փաստաթղթավորում: Ստորև ներկայացվում են դիտանցման արդյունքները, որոնք համադրվել են XIX դ. վերջին առկա նյութերի և տվյալ խնդրին առնչվող պատմազգագրական գրականության մեջ լուսաբանված տվյալներին:³ Վերոհիշյալ նյութերի նախնական վերլուծությունը թույլ տվեց ամրագրել և բացահայտել մի շարք կարևոր խնդիրներ.

ա) Շիրակի մարզում և Գյումրի քաղաքում գործող ավանդական արհեստների պահպանվածության գրանցման արդյունքում ստեղծվեց արհեստների և տնայնագործական մակարդակի զբաղմունքների ցուցակ, ինչպես նաև արհեստավորների

¹ Գ. Աղանյան, Գ. Բազեյան, Տնային տնտեսությունները Շիրակի բնակչության արդի կենցաղում, ԳԱԱ ՇՀՀԿ «Դիտականաշխատություններ», հ. V, Գյումրի, 2002, էջ 71:

² Դիտանցումն իրականացվել է ՀՀ մշակույթի նախարարության «Հնվի. Շարամբեյանի անվան ժողովրդական ստեղծագործության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի կողմից:

³ Դիտանցման ընթացքում հավաքած բոլոր նյութերը գտնվում են Հնվի. Շարամբեյանի անվան ժողովրդական ստեղծագործության կենտրոնում և ՀՀ մշակույթի նախարարությունում:

տվյալների ու նրանց աշխատանքների համապարփակ բազա, որոնց հիման վրա կազմվել է համապատասխան մանրամասն քարտեզ (տե՛ս տախտակ 1):

բ) Գիտանցումը լույս սփռեց արհեստների զարգացման գործընթացի ու դրա արդյունքում կատարված փոփոխությունների, մասնավորապես նախորդ դարում և մեր օրերում ավանդական արհեստների ներսում կատարված փոխակերպումների, մասնագիտական վերաորակավորումների, ինչպես նաև որպես դրանց արդյունք հանդիսացող նոր արհեստագործական ճյուղերի առաջացման խնդրի վրա:

գ) Բացահայտվեցին տվյալ ժամանակահատվածում պահպանված արհեստների հարատևման պատճառները, որոնք պայմանավորված են տարբեր ժամանակահատվածներին բնորոշ տնտեսական և սոցիալական պայմանների թելադրությամբ առաջացած պահանջարկով (օր. ՀՀ-ում էներգետիկ ճգնաժամի տարիներին թիթեղագործական և վառարանագործական արտադրանքի նկատմամբ առաջացած մեծ պահանջարկը և որպես հետևանք՝ այդ արհեստների համատարած վերածնությունը):

դ) Արհեստավորների սեռատարիքային խմբերի, կանանց և տղամարդկանց ներգրավվածության տարածամասնակյա և համաժամանակյա (խոսքը վերաբերում է տնայնագործական զբաղմունքների ավանդական և ժամանակակից եղանակներին) համեմատական վերլուծությունը ցույց տվեց, որ արհեստների սեռային բաժանման մեջ էական փոփոխություններ չեն կատարվել:

ե) Հաշվի առնելով տնայնագործական արտադրության ձևերի և դրանց տեխնոլոգիական առանձնահատկությունների գրանցումը, նաև նոր զբաղմունքների (տիկնիկագործություն, մաքրամե, գորելենագործություն և այլն) առանձնահատկությունները, որոնք հիմնականում դրսեկ ազդեցությունների և միջնակութային հաղորդակցության հետևանք են/ հնարավորություն տվեց հաստատագրել ձեռքի աշխատանքի ու ավանդական աշխատանքային պահպանումը մասնակի ձևափոխություններով, որոնք կապված են էլեկտրական էներգիայի ու որոշ նոր սարքավորումների կիրառման հետ:

զ) Գեղարվեստական արհեստներում ավանդական զարդանախշերի ու նորամուծությունների հարաբերակցության ուսումնասիրությունը բացահայտել մի շարք էական փոփոխություններ, որոնք կապված են բնակչության արժեհամակարգի փոփոխության, նոր մշակութային համակարգի առաջացման ու օտարամուտ այլ երևույթների հետ:

Ինչպես վերը նշվեց, Շիրակի արհեստագործական մշակույթի հիմնական կրողը և բազմազանությունն ապահովողը ի սկզբանե Ալեքսանդրապոլ-Լենինական-Գյումրի քաղաքն էր, որը մեր օրերում ևս պահպանել է ավանդական զբաղմունքների մի մասը: XIX-XXդդ. քաղաքային արհեստների մեջ առանձնանում էին հետևյալ մեծ ճյուղերը կամ «մայր արհեստները». *շինարարական արհեստներ* (քարտաշ-որմնադրություն, աղբյուրաշինություն, ծեփագործություն, ներկարարություն և այլն), *մետաղամշակություն* (երկաթագործություն, զինագործություն, ոսկերիչ-արծաթագործություն, պղնձագործություն, ձուլագործություն և այլն), *փայտամշակություն* (հյուսնատաղձագործություն, կահագործություն, տակառագործություն, տախտակագործություն և այլն), *ոստայնակություն* (ասեղնագործություն, ժանեկագործություն, կտավագործություն, գորգագործություն և կարպետագործություն, պարանագործություն, զգրարություն և այլն), *սննդի արտադրություն* (հացթուխություն, հրուշակեղենի արտադրություն, մսագործություն, զարեջրագործություն, օղեթորում և այլն), կաշեգործություն, օճառագործություն, ներկելու և դաջելու հետ կապված արհեստներ և այլն: Յուրաքանչյուր մայր արհեստ, ինչպես ընդունված էր հայկական բոլոր նշանավոր արհեստավորական քաղաքներում, տրոհվել էր խիստ մասնագիտացված ճյուղերի (օրի-

նակ՝ երկաթագործության մեջ առանձնացել էին բուն դարբինները, փականագործները, խառատները, անասունի և կոշիկի պայտեր պատրաստողները, պայտարները, երկաթե օղեր պատրաստողները, անվագործները, քիթեղագործները, ձուլողները և այլք. ոսկերչության մեջ՝ արծաթագործները, ոսկերիչները, սևադասպատողները, ցանցկեն թելքաշ արծաթագործները և այլք. զինագործության մեջ՝ դանակագործները, հրացանագործները, սրեր և դաշույններ պատրաստողները, խզակոթ շինողները և այլք. դերձակության մեջ՝ տեղական և եվրոպական տարազ կարողները):⁴

Դեռևս XIX դ. երկրորդ կեսին Ռուսական կայսրությունում տեղի ունեցող խոշոր տնտեսական փոփոխությունները, սոցիալական-քաղաքական վայրիվերումները և հատկապես կապիտալիստական հարաբերությունների բուռն զարգացման արդյունքում արդյունաբերության հսկայական աճը անդրադարձան հայոց ավանդական արհեստագործության տարբեր ճյուղերի վրա: Եվ դեռևս հիշյալ ժամանակաշրջանում արդեն անկման միտումներ էին նկատվում հայոց ավանդական տնայնագործության և արհեստների մեջ:⁵

Մեր դիտանցման արդյունքում ստացված նյութերի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Գյումրիում ներկա դրությամբ պահպանվել են հիմնական մայր արհեստները և դեռևս նախորդ դարի կեսերից ասպարեզից դուրս են եկել դրանցում գոյություն ունեցած բազմաթիվ ճյուղավորումները: Համեմատության և պատկերավորության համար ստորև բերվող աղյուսակում ներկայացնում ենք ավանդական և 2012թ. դրությամբ առկա արհեստները, ինչպես նաև նորաբանություններ համարվող զբաղմունքները:

Ալեքսանդրապոլ-Գյումրու արհեստների ցանկ

<i>№</i>	<i>Արհեստները 19-րդ դ. վերջին</i>	<i>Արհեստները 2012թ.</i>
1	Աղբյուր կառուցողներ	չկա
2	Աղիքից լար պատրաստողներ	չկա
3	Աղյուսագործներ	չկա
4	Ապակեգործներ (ապակի գցողներ)	ապակի գցողներ
5	Անվագործ դարբիններ	չկա
6	Ասեղնագործողներ	ասեղնագործողներ
7	Ատաղձագործներ	ատաղձագործներ
8	Արծաթագործներ	արծաթագործներ
9	Բամբակ գցողներ	չկա
10	Բրուտներ	խեցեգործ
11	Գամ կամ մեխեր պատրաստողներ	չկա
12	Գզարներ	չկա
13	Գլխարկ կարողներ	գլխարկ կարողներ
14	Դաշույն և թուր պատրաստողներ	չկա
15	Դանակ պատրաստողներ	չկա
16	Դարբիններ	դարբիններ
17	Դեղին մետաղ ձուլողներ	չկա
18	Դերձակներ (ասիական)	չկա
19	Դերձակներ (եվրոպական)	դերձակներ
20	Երկաթե օղեր և շղթաներ պատրաստողներ	չկա

⁴ Գ. Աղայան, *Երկրագործությունը, արհեստները և համբարությունները, Գյումրի. Քաղաքը և մարդիկ, Գյումրի, 2012, էջ 275-276:*

⁵ Նույնի, *Ավանդական արհեստների փոխակերպումները Ալեքսանդրապոլ-Լենինականում (XIXդ. երկրորդ կես-XXդ. առաջին կես), ԳԱԱ ՇՀՀԿ «Գիտական աշխատություններ», հ. IX, Գյումրի, 2006, էջ 47:*

21	Երկարաճիտք կոշիկ կարողներ	չկա
22	Զինագործներ (հրացանագործներ)	չկա
23	Զոլավոր (մետաքսե) կտոր գործողներ	չկա
24	Թաղիքագործներ	թաղիքագործներ
25	Թամբագործներ	չկա
26	Թամբի փայտե կմախքը պատրաստողներ	չկա
27	Թամբի (ավանակի փալանի)խտտե մասը պատրաստողներ	չկա
28	Թել ոլորողներ	չկա
29	Թել ներկողներ	չկա
30	Թիթեղագործներ	թիթեղագործներ
31	Թոնիք շինողներ	չկա
32	Ժանյակ պատրաստողներ	ժանյակ պատրաստողներ
33	Խաղաղորդներ (դաբաղողներ)	չկա
34	Լար (կաշվից) պատրաստողներ	չկա
35	Խավով կտոր գործողներ	չկա
36	Ծաղկողներ	չկա
37	Ծեփագործներ	ծեփագործներ
38	Ծխամորճ պատրաստողներ	չկա
39	Կազմարարներ	չկա
40	Կարմիր գույնով ներկողներ	չկա
41	Կապույտ գույնով ներկողներ	չկա
42	Կոշկակարներ	կոշկակարներ
43	Կիսակոշիկ կարողներ	չկա
44	Կոմիդրագործներ	չկա
45	Կոշիկի պայտ պատրաստողներ	չկա
46	Կտավագործներ	չկա
47	Հասարակ մետաղից զարդ պատրաստողներ	չկա
48	Համետագործներ	չկա
49	Հին աման հալողներ	չկա
50	Հնակարկատներ	հնակարկատներ
51	Հողաքափ կարողներ	հողաքափ կարողներ
52	Հյուսններ	հյուսններ
53	Հրացանի կայծքար և ձգան պատրաստողներ	չկա
54	Հրացանափող պատրաստողներ	չկա
55	Հրացանի խզակոթ պատրաստողներ	չկա
56	Ճախարակագործներ	ճախարակագործ/չարխըջի/
57	Մագագործներ կամ այծի մագ մանողներ	չկա
58	Մագից պարաններ գործողներ	չկա
59	Մաշկակարներ	չկա
60	Մետաքսագործներ	չկա
61	Մուշտակ կարողներ	չկա
62	Նալ (պայտ) պատրաստողներ	չկա
63	Նուրբ բրդյա գործվածք պատրաստողներ	չկա
64	Ոսկերիչներ	ոսկերիչներ
65	Ոսկեթելից տրեզ պատրաստողներ	չկա
66	Ոսկեթել բանվածք անողներ	չկա
67	Որմնաղիքներ	որմնաղիքներ
68	Չիթ դաջողներ	չկա
69	Պայտարներ	չկա

70	Պղինձ (կաթսա) պատրաստողներ	պղնձագործ /մուշուրբա սարքող/
71	Պղնձագործ-անագապատողներ	չկա
72	Ջուլիակներ	չկա
73	Մայլի անիվ պատրաստողներ	չկա
74	Մանրագործներ	չկա
75	Վառարան պատրաստողներ	քիթեղագործներ
76	Վերնագգեստ (բրդյա) կարողներ	չկա
77	Տախտակ ձևողներ	չկա
78	Տրեխ կարողներ	չկա
79	Փականագործներ	դարբիններ
80	Փայտի թամբ պատրաստողներ	չկա
81	Քարտաշներ	քարտաշներ
ՆՈՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ		
1	Գորգագործություն	
2	Գորելենագործություն	
3	Տիկնիկագործություն	
4	Մաքրամե	
5	Խաչքարագործություն	
6	Կահույքագործներ	
7	Կաշվի գեղարվեստական մշակում	
8	Հուլունքագործություն	
9	Մետաղի գեղարվեստական դրվագում	
10	Փայտի գեղարվեստական փորագրություն	

Աղյուսակը թույլ է տալիս ակնառու տեսնել մեկ ու կես հարյուրամյակում քաղաքային արհեստների մեջ կատարված փոփոխությունները: Բնակչության կյանքի փոփոխությունները, կենցաղավարման նոր ձևերը, արդյունաբերական ձեռնարկությունների առկայությունն ու արտադրանքի մատչելիությունը և բազում այլ գործոններ տնտեսությունից դուրս են մղել նախկինում բարձր զարգացած շատ արհեստներ: Պահպանվել են այն արհեստները, որոնց արտադրանքի պահանջարկը այսօր էլ մեծ է ինչպես քաղաքի, այնպես էլ մարզի գյուղական բնակչության մեջ: Այժմ փորձենք ներկայացնել դրանք առանձին-առանձին:

Դարբնությունը կարծես նոր վերելք է ապրում: Ուրախալի է այն, որ արհեստով զբաղվողների գերակշիռ մասը դրա ժառանգական կրողն է, որ գերազանցապես ներկայացնում է Գյումրու տոհմիկ երկաթագործների՝ Պապոյանների, Մնոյանների, Մարտիրոսյանների, Գևորգյանների ընտանիքները: Հատկանշական է, որ արհեստով զբաղվում են եղբայրներն իրենց որդիների, հորեղբորորդիների հետ: Քանի որ դարբնությունը պահանջում է անհրաժեշտ տարածք, ուստի նրանք բոլորն էլ ունեն արհեստանոցներ, որոնք գտնվում են կա՛ն տներին կից, կա՛ն այլ վայրում՝ առանձին հասցեով: Դրանք, մեկ-երկու բացառությամբ, իրենց պապական արհեստանոցներն են: Գյումրու դարբինները հիմնականում պահպանել են մաս ավանդական տեխնիկատեխնոլոգիական հնարքներն ու հմտությունները, սակայն կիրառում են մաս ժամանակակից որոշ նորամուծություններ, մասնավորապես էլեկտրական օդամղիչներ (փուքսի փոխարեն), մեխանիկական մամլիչ-մուրճ (մեծ կռանի փոխարեն): Միայն Մնոյաններն են, որոնք շարունակում են աշխատել մեծավ մասամբ ավանդական տեխնիկատեխնոլոգիական միջոցների ու հնարքների կիրառմամբ: Մարտիրոսյան ընտանիքից վարպետ Գագիկը փորձում է իր գիտելիքները փոխանցել մաս ուրիշների, այսինքն՝ պահում է աշակերտներ, որոնք առայժմ աշխատում են իր արհեստանոցում: Հատկա-

պես գովելի է այն փաստը, որ Գագիկ Մարտիրոսյանը, կարևորելով ու արժևորելով հարազատ քաղաքի արհեստավորական ավանդույթներն ու դրանք հաջորդ սերունդներին փոխանցելու անհրաժեշտությունը, ստեղծում է ուսումնական կենտրոն, ուր, բացի դարբնությունից ծրագրել է իրականացնել փայտամշակության, խեցեգործության, գեղարվեստական գործվածքի ուսուցում:

Բավականին մեծ է նաև դարբինների պատրաստած իրերի տեսականին՝ աշխատանքային գործիքներից սկսած մինչև մեծածավալ դարպասներ, ջահեր, բազրիքների, պատուհանների ճաղավանդակներ, կենցաղային ու դեկորատիվ-կիրառական այլ առարկաներ, որոնք հիմնականում պատրաստվում են պատվերով: Այսօր այդ գործերում նկատելի է նաև գեղարվեստական ձևավորումների բազմազանությունը, որը մեծ պահանջարկ ունի բնակչության հատկապես հարուստ խավերի մեջ:

Դարբինների նշված ընտանիքների անդամներից շատերը գտնվում էին հանրապետությունից դուրս: Պարզվում է, որ մեր վարպետները պահանջված են նաև այլ հանրապետություններում, մասնավորապես Ռուսաստանում:

Պղնձագործությունն այսօր ներկայանում է մի քանի անհատների գործունեությամբ, որոնցից հիշատակության է արժանի Ժորա Ժամակոչյանը, քանի որ նա ևս ժառանգական արհեստի կրող է (հայրը նշանավոր մուշուրբա պատրաստող Սուրեն Ժամակոչյանն է եղել). պատրաստում է Գյումրվա ավանդական պղնձյա ջրաման /մուշուրբա/ հին՝ «պապենական» եղանակով: Արհեստին տիրապետում է նաև որդին, սակայն հիմնականում վարպետ Ժորան է ավելի շատ աշխատում: Այս իրի նկատմամբ ևս վերջերս մեծացել է հետաքրքրությունը, քանի որ այն համարվում է նաև Գյումրու ավանդական կենցաղին բնորոշ առարկա ու հաճախ պատվիրվում է ինչպես օտարազգի, այնպես էլ տեղի հյուրերին նվիրելու համար:

Պղնձագործության մյուս ճյուղը, որ այսօր առկա է Շիրակում, մետաղի գեղարվեստական դրվագումն է, որ բնակչության մեջ հայտնի է ռուսերեն *չեկանկա* բառով: Սրա կրողները փոքրաթիվ վարպետներ են, որոնք աշխատում են կա՛ն իրենց համար, կա՛ն շատ փոքր քանակի արտադրանք տալով, քանի որ դրա պահանջարկը, ցավոք, քիչ է:

Ոսկերչությունն ու *արծաթագործությունը* ևս, ինչպես դարբնությունը այսօր կարևոր տեղ են գրավում քաղաքային արհեստների մեջ, և դրանով զբաղվողների թիվը համեմատաբար մեծ է: Սակայն, ցավոք, նրանցից միայն երկուսն են, որ արհեստի ժառանգական կրողներ են՝ Աշոտ Տարախչյանը և Յուլյա Կոչտոյանը: Ընդ որում, նրանցից Յուլյա Կոչտոյանի համար դա հիմնական աշխատանք չէ, այլ կողմնակի զբաղմունք: Վերջինս, քանի որ պահել է իր պապի աշխատանքային գործիքներն ու կաղապարները միայն պատվերի դեպքում պատրաստում է Գյումրվա ավանդական զարդեր՝ ապարանջաններ, գոտիներ, մատանիներ ու ականջօղեր: Ցավոք, շատ սուղ են տվյալները մյուս ոսկերիչների մասին, սակայն կարելի է փաստել, որ նրանց աշխատանքներում գերակշռում է արդի պահանջներին համապատասխանող, ոչ ավանդական, նորաձև, դրսից ներմուծված զարդերի պատրաստումը (հիմնականում ոսկյա շղթաներ): Անհատական աշխատանքներ ստեղծող վարպետներն աշխատում են միայն արծաթով ու որոշակի պատվերներով:

Արհեստների մյուս խումբը կազմում է փայտի մշակման հետ կապված արհեստները, այդ թվում *հյուսն-ատաղձագործությունը*, *կահույքագործությունն* ու *փայտի գեղարվեստական փորագրությունը*: Այս արհեստներից միայն ատաղձագործների մեջ են հանդիպում ժառանգական արհեստը կրողներ: Նրանցից հիշատակության է արժանի Գուրգեն Պետրոսյանը, որը տոհմիկ ճախարակագործների (չարխրջի) ընտանիքից է: Վերջինս այսօր էլ շարունակում է աշխատել իր հոր արհեստանոցում ու

օգտագործել նրա գործիքները: Բարձրակարգ վարպետ է Գուրգենը, որը սրբորեն պահում է ավանդական տեխնոլոգիական բոլոր հնարքները և պատրաստում կատարյալ իրեր՝ ընդհուպ մինչև նրբատաշ բաժակներ:

Ավելի մեծ թիվ են կազմում կահույքագործները, քանի որ մարզում և հատկապես Գյումրիում կան բազմաթիվ արհեստանոցներ: Դեռևս XIX-XXդդ. այեքայոցի, կարմիր փայտով աշխատող կահագործների փառքը դուրս էր եկել քաղաքի և գավառի շրջանակներից: Օգտագործելով Մարիդամիշի հայտնի անտառների սամշիդ փայտատեսակը՝ նրանք ստեղծում էին արվեստի իրական նմուշներ հանդիսացող զգեստապահարաններ, զգրոցներ, կոմոդներ, հայելու շրջանակներ և այլն, որոնք զարդարում էին քաղաքային բնակարանի ներսույթը: Հիշյալ կահագործ վարպետները շարունակեցին պարապել իրենց արհեստով մաև XXդ. երկրորդ կեսին՝ առավելապես օգտագործելով ընկուզենու փայտը, որից պատրաստված կահույքը բավական լայն տարածում ուներ մինչև գործարանային մամլաթեփով և ֆաներայով պատրաստված տեղական և արտասահմանյան կահույքի ներմուծումը տեղացիների կենցաղ: Մեր օրերում կարծես նկատվում են փայտի կահույքի նկատմամբ պահանջարկի մեծացում և կահագործության ավանդական եղանակների վերածնունդ: Ելնելով վերոհիշյալից՝ մեր կազմած ցուցակում ընդգրկվել են միայն այն վարպետները, որոնք աշխատում են փայտով (մնացածները օգտագործում են մոբորյա նյութեր) և կահույքը հավաքում են ձեռքով: Մրանք, բնականաբար, փոքր թիվ են կազմում, սակայն ստեղծում են հետաքրքիր աշխատանքներ: Այնուամենայնիվ հարկ է նշել, որ պատրաստվող կահույքը ևս, քանի որ արվում է պատվերով ու համապատասխանում է պատվիրատուի ճաշակին, միշտ չէ, որ կրկնում է ավանդական տեսականին և պարունակում է ժամանակակից դիզայնի տարրեր: Կահույքի արհեստանոցներում են աշխատում մաև այն հյուսները, որոնք դուռ ու լուսամուտ են պատրաստում: Նրանց թիվը ևս փոքր է, քանի որ այսօր բնակչության մեջ առավել մեծ պահանջարկ ունեն մետաղապլաստե դռներն ու պատուհանները:

Ավանդական կահույքն ու բնակարանի ավանդական ներսույթը շատ ճաշակով ներկայացված է միայն դարբին Գագիկ Մարտիրոսյանի «Շռանկյունի» կոչվող կենտրոնի ազգային ուտեստը համտեսելու համար առանձնացված հատվածում, որը ավանդականի ու արդիականի հաջողված համադրություն է:

Փայտի գեղարվեստական փորագրությունը նորամուտ արհեստներից է, որը կարելի է նույնիսկ արհեստ չհամարել, այլ արվեստ: Դեկորատիվ-կիրառական արվեստի այս ճյուղը՝ որպես առանձին միավոր, Շիրակում և Գյումրիում չի հիշատակվել, ուստի բացակայում է մաև վերը ներկայացված աղյուսակում որպես առանձին արհեստ: Դա չի նշանակում, որ նման վարպետներ չեն եղել առաջ, այլ այն, որ դրանով զբաղվել են այլ մասնագետներ (փորագրիչներ): Ինչ վերաբերում է ցուցակագրված վարպետներին, ապա նրանք միջին ու երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչներ են, որոնց մի մասը ինքնուս է, մյուսը սովորել է Գյումրու (մախկին Լենինական) գեղարվեստատեխնիկական ուսումնարանում, որը մարզի ժողովրդական արվեստի տարբեր ճյուղերի զարգացման գործում էական դեր է ունեցել ու այժմ էլ ունի: Հատկանշական է, որ փայտի գեղարվեստական փորագրության ուսուցում է իրականացվում այսօր ոչ միայն ուսումնարանում, այլև կրթական այլ հաստատություններում, մասնավորապես «Ընտանիք» մանկապատանեկան ստեղծագործական կենտրոնում: Դա նշանակում է, որ կիրառական արվեստի այս ճյուղը զարգացման նոր հեռանկարներ ունի:

Փայտի գեղարվեստական փորագրության աշխատանքները հիմնականում դեկորատիվ նշանակության իրեր են՝ խաչքարի կրկնօրինակներ, տարբեր չափերի ու ռճավորումների խաչեր, ազգային թեմաներով հարթաքանդակներ, թեմատիկ բոլորա-

քանդակներ և բազմաբնույթ տարրեր իրեր, որոնք արված են որպես հուշանվեր վաճառքի համար կամ ուղղակի որպես անհատական ստեղծագործության դրսևորում: Այդ առումով հատկապես հետաքրքիր են Հայկ Տոնոյանի աշխատանքները, որոնք բարձրակարգ ստեղծագործություններ են և ընդգրկում են ինչպես մեծերին, այնպես էլ մանուկներին վերաբերող թեմաներ: Փայտի փորագրության վարպետները, որպես կանոն, առանձին արհեստանոցներ կա՛ն չունեն, կա՛ն դրանք տեղակայված են իրենց տան որևէ անկյունում:

Շիրակի մարզի արհեստների մեջ հնագույն ժամանակներից շատ տարածված են *շինարարական արհեստները*, որով նրանք հայտնի էին նաև տարածաշրջանից դուրս: Այս արհեստները, որոնք առանձին ճյուղավորումներով ներկայացնում են ինչպես բուն շինարարության հետ կապված արհեստները՝ քարտաշությունը, պատշարությունը, որմնադրությունը, ծեփագործությունը, այնպես էլ շենքի արտաքին հարդարման հետ կապված քարի գեղարվեստական փորագրությունը, այսօր էլ շարունակում են գերակայել: Սովորաբար քարտաշները տիրապետել են նաև գեղարվեստական փորագրության հմտություններին: Ալեքսանդրապոլ քաղաքի նորակառույց շենքերի գեղարվեստական հարդարումն այն հիմքն է, որի վրա զարգացել է ժամանակակից քարտաշությունն ու փորագրությունը: Իր էությանը շինարարական արհեստները շրջիկ են՝ այսինքն՝ դրանք չեն պահանջում կոնկրետ տարածք (արհեստանոց), ինչը պարտադիր է այլ արհեստների համար: Դա է պատճառը, որ արհեստավորները հնուց անտի պատվել են երկրով մեկ՝ պատվերներ կատարելու համար: Այսօր էլ, ինչպես խորհրդային տարիներին, նման վարպետները մեծավ մասամբ աշխատում են իրենց բնակավայրերից դուրս, հատկապես Ռուսաստանում:

Ինչ վերաբերում է Գյումրու վարպետներին, ապա նրանց մի մասն է քաղաքում աշխատում՝ հիմնականում մասնավոր պատվերներ կատարելով: Դրանց մեջ մեծ թիվ են կազմում նաև փորագրողները, որոնց աշխատանքը կարելի է տեսնել Գյումրու վերջին տասնամյակում կառուցված շենքերի ճակտոններին, քիվերին ու այլ հատվածներում:

Շիրակի մարզի քարագործության մեջ նոր երևույթ է *խաչքարագործությունը*, որը մեր օրերում մեծ տարածում է գտել: Դա պայմանավորված է ազգային արժեքների նկատմամբ նոր պահանջով՝ հատկապես երկրաշարժից հետո, երբ խաչքարը դարձավ հուշարձանի ամենաընդունված ու սիրված ձևը (կապված է նաև խաչքարը որպես գերեզմանաքար դնելու մերօրյա սովորույթի հետ): Դիտանցման նյութերը վկայում են արվեստ-արհեստի այս ճյուղի տարածվածությունը ոչ միայն քաղաքում, այլև գյուղերում, ինչը դրական երևույթ է:

Արհեստների մյուս խումբը կազմում է գեղարվեստական գործվածքը՝ *ասեղնագործությունը, ժանեկագործությունը, հուլունքագործությունը, գորգագործությունը, կարպետագործությունը, գորելենը, մաքրամեն*: Մրանք բոլորն էլ դեկորատիվ-կիրառական արվեստն են ներկայացնում, սակայն գորելենն ու մաքրամեն խորհրդային տարիներին են մուտք գործել կենցաղ: Վերը բերված աղյուսակում ընդգրկված են միայն ասեղնագործությունն ու ժանեկագործությունը, քանի որ դրանք Շիրակի մարզում և հատկապես Գյումրիում ավանդաբար շատ տարածված ու զարգացած արհեստներ են եղել: XIX դարավերջին և XX դարասկզբին քաղաքում հայտնի վարպետներին ճանաչում էին անվանական: Արվեստի այս ձևերը, ինչպես ցույց են տալիս դիտանցման նյութերը, որոշ փոփոխություն են կրել. պակասել են դրանցով զբաղվողները, քչացել է տեսականին, փոխվել է գեղագաղղման համակարգը:

Գորգագործությունն ու կարպետագործությունը բացակայում են աղյուսակում, քանի որ դրանք տնայնագործական բնույթ էին կրում ու ավելի տարածված էին գյուղե-

րում, քան քաղաքում (իսկ ցուցակը վերաբերում է քաղաքին): Այդ պատճառով դրանք ներկայացվել են նորամուտ արհեստների ցանկում գորելենի ու մաքրամեի հետ, չնայած որ, ինչպես ասվեց, Շիրակում ունեն վաղնջական արմատներ: Ցավոք, այսօր գորգագործ-կարպետագործ վարպետների թիվը սակավ է, իսկ գյուղերում իսպառ բացակայում է, քանի որ այդ արհեստն այլևս պահանջարկ չունի: Քաղաքում աշխատողները իրենց հմտությունները ձեռք են բերել ժամանակին քաղաքում գործող Հայգորգի մասնաճյուղ հանդիսացող գորգագործական ֆաբրիկայում աշխատելու տարիներին: Այսօր նրանք գործում են փոքր չափերի դեկորատիվ գորգեր ու կարպետներ՝ ավանդական տեխնիկայով ու զարդանախշերով, որոնք վաճառում են հուշանվերների սալոնում: Ձեռագործ գորգի պահանջարկի պակասը, սակայն չի խանգարում, որ Գյումրու երկու կրթական հաստատությունում՝ «Ընտանիք» կենտրոնում ու Ազգային գեղագիտության կենտրոնում երեխաներին սովորեցնեն այս արհեստները:

Կիրառական արվեստի նորամուտ երկու ձևից (գորելեն ու մաքրամե) մեծ տարածում է ստացել գորելենը (խոսքը վերաբերում է ասեղով արված տեխնիկային), ինչը բացատրվում է նրանով, որ այն համեմատաբար հեշտ կատարվող է և արագ յուրացվող: Երեխաները հատկապես սիրով են աշխատում այս տեխնիկայով ու պատրաստում տարբեր թեմաներով դեկորատիվ աշխատանքներ, որոնք, բնականաբար, թեմատիկ առումով հաճախ հեռու են ազգայինից: Դա չի նշանակում, որ բացակայում են հայրենասիրական թեմաներով գործերը, սակայն դրանք մեծ թիվ չեն կազմում:

Նորամուտ արհեստների մեջ շատ հետաքրքիր է կաշվի գեղարվեստական մշակումը: Կաշեգործությունը նոր արհեստ չէ, սակայն այս դեպքում խոսքը գնում է արդեն մշակված կաշվի գեղարվեստական մշակման մասին, որն իրավամբ նոր երևույթ է: Արհեստը ներկայացնող վարպետը՝ Հմայակ Նիկոլյանն իր որդու հետ պատրաստում է դեկորատիվ տարբեր իրեր՝ գրքի կազմեր, դրամապանակներ, ակնոցի ու բջջային հեռախոսի պատյաններ, պատից կախելու թեմատիկ աշխատանքներ՝ հասարակության տարբեր խավերի ճաշակին համապատասխան: Մեծ մասամբ դրանք աստվածաշնչյան թեմաներով են արված, սակայն կան նաև ազգային թեմաներով առանձին գործեր: Այս արհեստը նա ինքնուրույն է սովորել՝ կարդալով համապատասխան գրականություն:

Ժամանակակից դեկորատիվ-կիրառական արհեստների շարքում, անշուշտ, որպես նորաբանություն կարելի է համարել նաև տիկնիկագործությունը: Հայկական ավանդական տիկնիկ-պուպրիկները պատրաստվել են տնայնագործական եղանակով հիմնականում կանանց կողմից, որպես խաղալիք կամ որոշակի տոնածխական գործառույթ ունեցող պարագաներ: Մեր օրերում տիկնիկների պատրաստումը բարձրացել է պրոֆեսիոնալ աստիճանի, իսկ տիկնիկները չունեն նախկին տոնածխական և հավատալիքային գործառույթներ: Դրանք պատրաստվում են գեղարվեստական սալոններում վաճառվելու նպատակով, և մի մասը ներկայացնում է որոշակի թեմատիկա. օր. սիրված դերասան Սհեր Մկրտչյանի մարմնավորած տարբեր դերերի ոճավորված պատկերներ, հաճախ նաև ազգային տարագ հիշեցնող պուպրիկներ:

Շիրակի և ի մասնավորի Գյումրու արհեստների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ չնայած բոլոր փոփոխություններին, արհեստների բազմաթիվ ճյուղերի վերափոխումներին՝ այս տարածաշրջանում մայր արհեստներից շատերը պահպանվել են և պետական ու հասարակական որոշակի աջակցության շնորհիվ կարող են զարգացնան նոր մակարդակ գրանցել՝ հնարավորություն տալով նաև լուծելու սոցիալական բազմաթիվ խնդիրներ:

РЕМЕСЛА ШИРАКА**(по материалам мониторинга 2012г.)****___ Резюме ___****___ К. Базеян ___**

В статье обобщены данные, собранные в Ширакском марзе, касающиеся положения дел в сфере ремесел и кустарных промыслов. Результаты мониторинга показывают, что в некогда богатом ремеслами Шираке, и особенно в Гюмри, сохранились в основном традиционные отрасли ремесел: металлообработка, камнетесение, деревообработка, рукоделие и др. Вместе с этим появились новые, до недавнего времени не характерные для региона, виды ремесел, которые вошли в обиход благодаря существованию в Гюмри профтехнических училищ художественного направления. Автор вкратце описывает положение дел в традиционных и новоявленных ремеслах и производит сравнительный анализ с помощью соответствующей таблицы. К статье прилагается карта распространения ремесел в Ширакском марзе.